

MARLENA PIOTROWSKA
Wrocław

CZOŁOWE DZIAŁACZKI POLITYCZNE CDU/CSU W NIEMCZECH – POCZĄTKI ICH ZAINTERESOWANIA POLITYKĄ

WSTĘP

Przemiany w sferze społeczno-politycznej, jakie spowodowała I wojna światowa skutkowały przyznaniem praw wyborczych kobietom. Setne rocznice tych wydarzeń będą upamiętniane w najbliższych miesiącach w kilkunastu krajach, m.in. w Polsce i w Niemczech. 19 stycznia 1919 r. niemieckie kobiety mogły po raz pierwszy skorzystać z przyznanego im kilka miesięcy wcześniej czynnego i biernego prawa wyborczego, jednakże Niemki nie cieszyły się długo tą możliwością, ponieważ została im ona odebrana już w 1933 r.

Kolejna wojna światowa przyniosła dalsze zmiany w społecznym i politycznym położeniu kobiet w Niemczech. Po jej zakończeniu w pracach nad Ustawą zasadniczą dla RFN w liczącej 65 osób Radzie Parlamentarnej (*Parlamentarische Rat*) działały cztery kobiety: Helene Wessel, Elisabeth Selbert, Helene Weber (*CDU*) i Friederike Nadig. Wspomniane wydarzenia i setna rocznica przyznania praw wyborczych składają do polemiki z obecnym stanem wiedzy oraz do prowadzenia pogłębionych badań nad miejscem i rolą kobiet w niemieckiej polityce. Kiedy w 1949 r. po wyborach do *Bundestagu* kanclerzem został Konrad Adenauer, w skład rządu wchodził wyłącznie mężczyźni. Pierwszą kobietą na stanowisku minister rządu federalnego RFN była Elisabeth Schwarzhaupt – minister zdrowia w czwartym rządzie Konrada Adenauera (1961-1963), a następnie w rządzie Ludwiga Erharda (1963-1966). Drugą w historii Niemiec kobietą ministrem była Käthe Strobel (*SPD*), a trzecią Aenne Brauksiepe, także pochodząca z *CDU*, która objęła tę funkcję w ministerstwie rodziny i młodzieży w pierwszej dużej koalicji *CDU/CSU* i *SPD*¹. Warto podkreślić, że początkowo kobiety obejmowały teki ministrów w resortach zdrowia, rodziny i młodzieży, czyli w „typowo kobiecych” ministerstwach². Duże zmiany przyniósł rok 1990, który był pod wieloma względami kamieniem milowym w niemieckiej polityce – nastąpiło

¹ S. Kinzig, *Auf dem Weg zur Macht? Zur Unterrepräsentation von Frauen im deutschen und U.S.-amerikanischen Regierungssystem*, Wiesbaden 2007, s. 33-75.

² W. Cornelissen, *Politische Partizipation von Frauen in der alten Bundesrepublik und im vereinten Deutschland*, w: H. Helwig, H. M. Nickel (red.), *Frauen in Deutschland 1945-1992*, Frankfurt am Main 1993, s. 345.

ponowne zjednoczenie Niemiec, odbyły się wybory do *Bundestagu* XII kadencji, a po raz drugi kobieta została przewodniczącą parlamentu – była nią Rita Süßmuth z *CDU*. Kolejnym punktem przełomowym w niemieckiej polityce był 2005 r. i wybór na funkcję kanclerza RFN Angeli Merkel – pierwszej w historii kobiety, w dodatku pochodzącej ze NRD.

Od kilku dekad prowadzone są badania poświęcone elitom, przywództwu politycznemu i drogom prowadzącym na szczyty władzy w Niemczech. Duże zainteresowanie tymi tematami wynika z kilku czynników. Przede wszystkim Niemcy to duży kraj o strukturze federalnej, ustanawiający tym samym wiele szczebli politycznej kariery. Duża (w skali Europy) liczba ludności, silna gospodarka, tradycje silnego przywództwa czy prężne działanie młodzieżowych organizacji partyjnych powodują, że w gruncie rzeczy klasa polityczna jest stabilna, a partie posiadają duże zaplecze członkowskie i szerokie grona sympatyków. Ścieżki politycznej kariery niemieckich polityków często określane są budzącym negatywne konotacje słowem *Ochsentour* – mozolnej ścieżki awansu prowadzącej od lokalnych struktur partyjnych po najwyższe stanowiska w systemie politycznym RFN³.

Wyniki badań przeprowadzonych m.in. przez Herzoga⁴, czy Grubera⁵ wskazują konieczność pogłębienia studiów nad ścieżkami kariery i poświęcenia ich wyłącznie ugrupowaniom chrześcijańskiej demokracji. Zastanawiająca jest sytuacja w partiach konserwatywnych, z których wywodziło się wiele kobiet pełniących najważniejsze funkcje w systemie politycznym Niemiec. Główny cel artykułu jest zatem próba odpowiedzi na pytanie, czy i ewentualnie jaki wpływ miała rodzina na polityczną karierę przywódczyni z partii *CDU* i *CSU*? Z jakich środowisk wywodzą się kobiety, które w latach 1990-2017 pełniły funkcje przywódcze w partii, federalnym organie przedstawicielskim – *Bundestagu* oraz rządzie federalnym? Czy można wyodrębnić podobieństwa i różnice w politycznej socjalizacji w rodzinach przedstawicielek zachodniej i wschodniej części Niemiec?

Zbiór badanych osób tworzą kobiety należące do frakcji *CDU* i *CSU*, które w latach 1990-2017 pełniły funkcje przywódcze w partii, *Bundestagu* oraz rządzie federalnym. Pełnienie czołowych funkcji politycznych utożsamiane jest z pełnieniem funkcji kanclerza RFN, minister rządu federalnego, przewodniczącej komisji i grupy roboczej oraz funkcji parlamentarnego sekretarza stanu, a także członkostwem w prezydium zarządu partii i frakcji *CDU/CSU* oraz przynależnością do Prezydium *Bundestagu*. Według takich kryteriów wyodrębniono grupę 53 kobiet pełniących funkcje przywódcze⁶: 44 z nich należały do *CDU*, pozostałe do *CSU*. Ograniczono liczbę

³ D. Herzog, *Politische Karrieren. Selektion und Professionalisierung politischer Führungsgruppen*, Opladen 1975, s. 82,159.

⁴ *Ibidem*.

⁵ A. K. Gruber, *Der Weg nach ganz oben. Karriereverläufe deutscher Spitzenpolitiker*, Wiesbaden 2009.

⁶ Polityczki z *CDU* i *CSU* pełniące funkcje przywódcze w analizowanym okresie: Ilse Aigner, Dorothee Bär, Brigitte Baumeister, Sabine Bergmann-Pohl, Maria Böhmer, Heike Brehmer, Gitta Connemann, Gertrud Dempwolf, Marie-Luise Dött, Maria Eichhorn, Ilse Falk, Ingrid Fischbach, Maria Flachsbarth,

przywódczyni – członkini prezydiów zarządów partii wyłącznie do kobiet, które były członkiniami prezydium, a zarazem pełniły istotne funkcje w organach egzekutywy i/lub legislatywy na poziomie federalnym⁷.

Ramy czasowe badania tworzą wybory do *Bundestagu* w 1990 r. po ponownym zjednoczeniu Niemiec oraz wrzesień 2017 r. przed wyborami do *Bundestagu* XIX kadencji, w następstwie których pomimo zwycięstwa CDU/CSU wystąpiły problemy z nawiązaniem koalicji rządzącej, a także coraz częściej dyskutowany jest kryzys przywództwa A. Merkel.

Dla dopełnienia analizy dokonano krytycznego przeglądu najważniejszej literatury dotyczącej tematyki socjalizacji i kariery politycznej. Ponadto przeanalizowano treści wywiadów z czołowymi polityczkami, wspomnień i stron internetowych wybranych przywódczyni, materiałów prasowych poświęconych wybranym osobom, a także wyniki ostatnich badań dotyczących drogi politycznej kariery w Niemczech⁸. Pozwoliło to wyodrębnić kryteria porównawcze czołowych polityczek należących do CDU i CSU: rok i miejsce urodzenia, deklarowane wyznanie, narodowość rodziców, wykonywane przez nich zawody, a także zaangażowanie publiczne (polityczne, społeczne, kościelne).

CDU/CSU W SYSTEMIE POLITYCZNYM RFN

Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna (*Christlich Demokratische Union Deutschlands*, CDU) powstała po II wojnie światowej dzięki oddolnemu zaangażowaniu obywateli, którzy tworzyli lokalne ugrupowania. W wyniku dążeń do stworzenia partii ogólnonarodowej małe partie przeszły kilkuletni proces scalenia. W efekcie w 1950 r. powstała partia na poziomie federalnym⁹. Drugim ugrupowaniem chrześcijańskiej demokracji w Niemczech jest Unia Chrześcijańsko-Społeczna (*Christlich-Soziale Union*, CSU), działająca wyłącznie na terenie Bawarii i tworząca frakcję z CDU w *Bundestagu*¹⁰. Obie partie są potocznie określane mianem Unii (*Union*).

Michaela Geiger, Monika Grütters, Gerda Hasselfeldt, Ursula Heinen-Esser, Renate Hellwig, Anja Karliczek, Irmgard Karwatzki, Julia Klöckner, Martina Krogmann, Patricia Lips, Daniela Ludwig, Karin Maag, Ursula Männle, Angela Merkel, Maria Michalk, Marlene Mortler, Hildegard Müller, Michaela Noll, Claudia Nolte, Katherina Reiche, Ingrid Roitzsch, Hannelore Rönsch, Annette Schavan, Birgit Schieber-Jastram, Nadine Schön, Kristina Schröder, Bärbel Sothmann, Erika Steinbach, Rita Süssmuth, Christa Thoben, Patricia Tillmann, Roswitha Verhülndonk, Ursula von der Leyen, Johanna Wanka, Sabine Weiss, Annette Widmann-Mauz, Elisabeth Winkelmeier-Becker, Dagmar Wöhrl, Elke Wülfing i Cornelia Yzer.

⁷ Wśród osób, których życiorysy poddano analizie nie ma zatem m.in. Angeliki Niebler, Barbary Stamm, czy Moniki Hohlmeier, które znajdowały się w prezydium zarządu CSU, lecz ich główna działalność i przywództwo dotyczyło krajów federacji.

⁸ M. Kozerski, *Droga do kariery politycznej. Zarys problemu na przykładzie kilku niemieckich ministrów federalnych*, „Niemcoznawstwo”, nr 25, 2017, s. 59-76.

⁹ H.-O. Kleinmann, *1950-1966: Richtungsentscheidungen – Konrad Adenauer*, <http://www.kas.de/wf/de/71.8754>, (dostęp: 31.12.2017).

¹⁰ CDU działa obecnie w 15 krajach federacji (oprócz Bawarii), CSU natomiast wyłącznie w Bawarii.

Łączy je współpraca, odwołanie do chrześcijańskich wartości, a także wiele punktów wspólnych w programach, jednakże, jak podkreśla Justyna Miecznikowska, należy mieć na uwadze, że pomimo wielu podobieństw, są to dwa oddzielne ugrupowania¹¹.

CDU w 1990 r. liczyła ponad 789 tys. członków, a do *CSU* należało ponad 186 tys. osób. Rok później *CDU* zrzeszało 751 163 osoby, natomiast jej siostrzana partia – 184 513 Bawarczyków. Jeśli weźmiemy pod uwagę strukturę demograficzną partii, w 1991 r. co czwartym członkiem *CDU* była kobieta. Dla porównania w *CSU* w tym samym roku było 15,4% kobiet. Obserwując statystyki możemy wyraźnie potwierdzić, że zaplecze członkowskie partii Unii stale maleje – pod koniec 2016 r. do *CDU* należało 431 920 osób, co oznacza spadek o ponad 45% w stosunku do liczby osób należących do partii w 1990 r. Z podobnymi problemami boryka się siostrzana partia *CSU*, której liczba członków pod koniec 2016 r. wyniosła 142 412¹². W *CDU* nieznacznie zwiększył się procentowy udział kobiet wśród członków partii – pod koniec 2016 r. wynosił 26,1%, a *CSU* odnotowało wzrost o kilka punktów procentowych – obecnie co piąty polityk w *CSU* to kobieta¹³.

SOCJALIZACJA POLITYCZNA

Zarówno socjalizację, jak i socjalizację polityczną można definiować z punktu widzenia różnych dyscyplin nauk humanistycznych i społecznych: socjologii, nauk o polityce czy pedagogiki. Jak dostrzega Teresa Sasińska-Klas „socjalizacja jest procesem stawania się osobą polityczną, w szerokim tego słowa znaczeniu”¹⁴. Wśród różnych ujęć warto wyróżnić często cytowaną definicję, stworzoną przez Herberta Hymana w 1959 r., w której określa on socjalizację polityczną jako „uczenie się społecznych wzorów odpowiednich do pozycji społecznych, jakie występują wśród różnych instytucji w społeczeństwie”¹⁵. W założeniu osoba socjalizowana w trakcie procesu socjalizacji zwiększa wiedzę na temat mechanizmów funkcjonowania polityki, a także wyrabia w sobie chęć respektowania norm i zwyczajów, które obowiązują w systemie politycznym¹⁶. Dla potrzeb niniejszej pracy przyjmujemy za Teresą Sasińską-Klas, iż „socjalizacja polityczna to proces uczenia się zachowań relewantnych, tzn. takich, które mają znaczenie dla innych członków społeczeństwa, gdyż wpływają

¹¹ J. Miecznikowska, *Partie chadeckie w Niemczech*, w: K. A. Wojtaszczyk (red.), *Partie polityczne w Niemczech*, Warszawa 2004, s. 103.

¹² Dla porównania w 1990 do *SPD* należały 943 402 osoby a w 2016 – 432 706 (ponad 54% spadek liczby członków w porównaniu z 1990 r.). W 1990 *FDP* liczyła 168 217 osób, a pod koniec 2016 – 53 896. Jedynie Zieloni odnotowali w tym okresie znaczący przyrost liczby członków; O. Niedermayer, *Parteimitglieder in Deutschland: Version 2017 NEU*, <http://www.polsoz.fu-berlin.de/polwiss/forschung/systeme/empsoz/schriften/Arbeitshefte/P-PMIT17-NEU.pdf>, (dostęp: 31.12.2017).

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ T. Sasińska-Klas, *Socjalizacja polityczna. Teorie, badania, ustalenia*, Kraków 1992, s. 9.

¹⁵ Cyt. za: *ibidem*, s. 29.

¹⁶ *Ibidem*, s. 9-12.

na ich myślenie, orientacje, postawy i działania – w szerokim rozumieniu – w sferze polityki¹⁷.

Na jednostki oddziałuje wiele agend socjalizacji, m.in. rodzina, szkoła, grupy rówieśnicze czy środki masowego przekazu. Socjalizacja rozkłada się zatem na dwie główne fazy: pierwotną i wtórną. Socjalizacja pierwotna ma miejsce w podstawowej komórce społecznej, jaką jest rodzina. Silne więzi emocjonalne pomiędzy jej członkami mogą pogłębiać oddziaływanie na dzieci, co w efekcie może doprowadzić do zwiększenia bądź zmniejszenia ich zainteresowań życiem politycznym¹⁸. Badacze nie są zgodni, jaki ostatecznie wpływ ma dom rodzinny na kształt poglądów, a następnie na przebieg kariery politycznej. Jedni uważają, że na polityczną aktywizację dzieci największy wpływ mają rodzice¹⁹, inni natomiast, że pochodzenie z niezaangażowanych politycznie rodzin nie przekreśla szans na osiągnięcie wysokiego szczebla w karierze politycznej²⁰. Mając świadomość istnienia wielu odmiennych głosów w dyskusji nad znaczeniem pierwotnej socjalizacji politycznej, warto skoncentrować uwagę na wyodrębnieniu ścieżek karier kobiet reprezentujących partie chadeckie. Nie należy w ich analizie pomijać pierwszego kroku – kształtowania norm i wartości politycznych w domach rodzinnych.

PRZYWÓDCZYNIĘ CDU/CSU

Pogłębiona analiza życiorysów wyodrębnionej grupy kobiet pozwala wskazać wiele punktów wspólnych, którymi są: zaangażowanie społeczne już od wczesnych lat dzieciństwa, w wielu przypadkach polityczne zainteresowania członków rodziny, aktywność w partyjnych organizacjach młodzieżowych i/lub kościelnych, bardzo często ukończenie studiów wyższych, na ogół mozolny awans w strukturach partii, a w końcu osiągnięcie strategicznego stanowiska w strukturze i uzyskanie wpływu na podejmowanie najważniejszych decyzji na poziomie federalnym. Czołowe polityczki łączy także przywiązanie do chrześcijańskich wartości. W rozważaniach nad ścieżkami kariery, które doprowadziły kobiety z partii chadeckich do czołowych stanowisk politycznych, nie sposób pominąć punktu początkowego, jakim była pierwotna socjalizacja polityczna w rodzinie. Zanim bowiem kobiety wstąpiły do partii czy zdobyły wyższe wykształcenie i kwalifikacje zawodowe, wpływ na ich (polityczne) ukształtowanie miał dom rodzinny i wyrażane w nim opinie w sprawach publicznych.

W pierwszej kolejności wyróżnione zostały generacje przywódczyń. Pierwszą grupę tworzą kobiety urodzone w latach 1927-1944, czyli przed i w trakcie II wojny światowej. Kolejna generacja to czołowe polityczki urodzone w latach bezpośrednio powojennych (1945-1949), w dalszej kolejności postaci zostały podzielone według

¹⁷ *Ibidem*, s. 32.

¹⁸ *Ibidem*, s. 82-87.

¹⁹ H. Hyman, *Political socialization: a study in the psychology of political behaviour*, b.m.w. 1959, s. 69.

²⁰ D. Herzog, *op. cit.*, s. 170.

dekad narodzin (lata 60., 70. i 80. XX w.), przy czym należy podkreślić, że w latach 80. urodziła się tylko jedna przywódczyni (Nadine Schön, CDU²¹), co może potwierdzać wyniki wcześniejszych badań mówiące o tym, iż do czołowych pozycji w systemie politycznym RFN prowadzi długa i mozolna droga.

Herzog analizując w 1975 r. ścieżki karier wybranych polityków dostrzegł, iż 31% przywódców z CDU/CSU pochodziło z rodzin klasy średniej, a 28% z klasy wyższej²². W przedstawionym tutaj badaniu nie jest możliwe dokonanie podobnego uogólnienia ze względu na brak danych dotyczących zawodów wykonywanych przez ojców 2/5 wyodrębnionych kobiet. Biorąc pod uwagę dane socjodemograficzne warto dodać, że w wyodrębnionej grupie 23 kobiety są wyznania ewangelickiego, a 30 katolickiego. Jeśli weźmiemy pod uwagę podział na partie polityczne, prawie co druga czołowa polityczka z CDU jest ewangeliczką, a w przypadku CSU co trzecia liderka jest wyznania ewangelickiego.

ECHA II WOJNY ŚWIATOWEJ

Do pierwszej generacji należało 13 czołowych pań aktywnych po 1990 r. Co ciekawe, ojcowie dwóch z nich należeli do partii politycznych²³. Ojciec Roswithy Verhülsdonk do 1933 r. był członkiem partii Centrum (*Zentrumspartei*), której korzenie sięgały 1870 r.²⁴ Natomiast ojciec Michaeli Geiger, Carl Rall, był po II wojnie światowej komunalnym politykiem w bawarskim Garmisch-Partenkirchen z ramienia partii FDP²⁵. Z kolei wyborcą FDP był ojciec Renate Hellwig, przewodniczącej komisji (*EG-Ausschuss*) w czasie XII kadencji *Bundestagu*. Rodzice Renate Hellwig byli aktywni w branży złotniczej – chociaż matka była z wykształcenia asystentką stomatologiczną, pomagała mężowi w prowadzeniu zakładu. W 1945 r. R. Hellwig razem z matką i młodszym bratem przedostała się z Górnego Śląska do zachodniej części Niemiec do Monachium. W tym czasie jej ojciec pełnił służbę jako żołnierz

²¹ Wśród wszystkich kobiet, których życiorysy poddane zostały analizie, wyłącznie 35-letnia Nadine Schön należy do młodzieżówki partyjnej CDU – *Junge Union (JU)*. Należy podkreślić, że członkiniami i członkami *JU* mogą zostać osoby w wieku 14-35 lat. Przynależność do młodzieżówek partyjnych nie została poddana szczegółowej analizie ze względu na charakter artykułu, jednak autorka podejmuje tę tematykę w przygotowywanej rozprawie doktorskiej; wykształcenie, jak i przynależność do różnego typu organizacji jest kolejnym etapem kariery prowadzącej do najważniejszych stanowisk politycznych.

²² *Ibidem*, s. 166.

²³ Dla odmiany matka Angeli Merkel, Herlind Kasner, była członkinią *SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands)* – do partii wstąpiła po niemieckiej jesieni 1989/1990, kiedy jej córka była już dorosła, dlatego nie wzięto tego pod uwagę w niniejszej analizie. Zob. A. Stempin, *Angela Merkel. Cesarzowa Europy*, Warszawa 2014, s. 26.

²⁴ D. Lindsay, *Roswitha Verhülsdonk (geb. Woll)*, <http://www.kas.de/wfi/de/37.8372>, (dostęp: 30.12.2017).

²⁵ I. Mayer-List, *Michi hat Erfahrung. Wie man als Frau in Oberbayern etwas wird*, 28.04.1989, [Zeit.de, http://bit.ly/2EWdE0D](http://bit.ly/2EWdE0D), (dostęp: 29.12.2017); M. Fietz, *Michaela Geiger ging ihren Weg, ohne Außenseiterin zu sein*, 02.01.1999, [welt.de, http://bit.ly/2CyEIF9](http://bit.ly/2CyEIF9), (dostęp: 27.12.2017).

*Wehrmacht*²⁶. Zdaniem Birgit Meyer, Renate Hellwig wychowała się w ponadprzeciętnie upolitycznionym domu, a na jej ukształtowanie miały wpływ liberalne poglądy ojca. Interesujący może być fakt, iż w czasie studiów Hellwig interesowała się polityką, ale chciała zajmować się działalnością polityczną bez przynależności do partii – tak rozumiana polityka budziła w jej najbliższym otoczeniu negatywne skojarzenia²⁷. Aktywnymi politykami byli nie tylko ojcowie, ale też matki – matka urodzonej w 1946 r. Birgit Schnieber-Jastram, Margareta Hunck-Jastram, w latach 1961-1970 była członkinią rady miejskiej Hamburga z ramienia CDU²⁸, ojciec natomiast był pastorem. B. Schnieber-Jastram wspomina, że polityka, rozumiana jako rozwiązywanie codziennych problemów, była dla niej o wiele ciekawsza niż toczące się w kręgach partyjnych dyskusje²⁹.

Wiele kobiet urodzonych przed lub w czasie II wojny światowej podkreślało wpływ tego konfliktu na życie swoje i całej rodziny, a także na toczące się rodzinne dyskusje oraz podejmowane decyzje. Dla przykładu warto podać, że ojciec Hannelore Rönsch zmarł w sowieckiej niewoli, dlatego jej matka musiała samodzielnie opiekować się potomkami. Dodatkowo zajmowała się także czwórką dzieci, których rodzice zmarli podczas wojny³⁰. Kolejną osobą, która twierdzi, że ukształtowały ją czasy II wojny światowej jest Rita Süßmuth (z domu Kickuth). Przed wojną jej ojciec był dyrektorem szkoły ludowej, a matka do 1943 r. pracowała w sklepie z zegarkami i biżuterią, którego właścicielami byli jej rodzice. Małżeństwo Kickuth wychowując własne dzieci położyło nacisk na kilka kwestii: wiarę katolicką, szerokie wykształcenie, wpływ muzyki, a także chęć prowadzenia rozmów z dziećmi. Gdy w czasie wojny ojciec R. Süßmuth został powołany do służby w *Wehrmachcie*, a matka zachorowała na tyfus, dziećmi opiekowali się w tym czasie sąsiedzi. Kilka lat po zakończeniu wojny matka przyszłej przewodniczącej *Bundestagu* znowu zapadła na ciężką chorobę, dlatego R. Süßmuth razem z siostrami musiała się zajmować domem³¹. W wywiadzie udzielonym H. J. Küstersowi i I. vom Hofe odtwarzała, że najgorsze wspomnienia z czasów wojny to pożary po wybuchach bomb fosforowych w Wuppertalu i ich konsekwencje. Pomimo wielu doświadczeń z okresu wojny, niejako zmuszających do zainteresowania życiem publicznym (w tym politycznym) R. Süßmuth uważa, że w dzieciństwie nie była politycznie zaangażowana³².

²⁶ D. Lindsay, *Renate Hellwig*, <http://www.kas.de/wf/de/37.8150>, (dostęp: 30.12.2017).

²⁷ B. Meyer, *Frauen im Männerbund: Politikerinnen in Führungspositionen von der Nachkriegszeit bis heute*, Frankfurt am Main 1997, s. 87-88.

²⁸ R. Bake, *Margareta Hunck-Jastram*, <http://bit.ly/2AnvSES>, (dostęp: 30.12.2017).

²⁹ B. Schnieber-Jastram, „*Politisches Engagement soll geprägt sein durch Herz und Verstand*, w: B. Neuss, H. Neubert (red.), *Mut zur Verantwortung. Frauen gestalten die Politik der CDU*, Köln 2014, s. 369.

³⁰ D. Lindsay, *Hannelore Rönsch (geb. Heinz)*, <http://www.kas.de/wf/de/37.8299>, (dostęp: 30.12.2017).

³¹ A. Grau, *Rita Süßmuth (geb. Kickuth)*, <http://www.kas.de/wf/de/37.8359>, (dostęp: 28.12.2017).

³² R. Süßmuth, *In der Politik brauchen sie Grundsätze und Kompromissbereitschaft mit Überzeugung*, rozmowę przeprowadzili H. J. Küsters i I. vom Hofe, w: B. Neuss, H. Neubert (red.), *op. cit.*, s. 195.

WCZESNE ZAINTERESOWANIE POLITYKĄ

W odróżnieniu od R. Süßmuth część kobiet we wspomnieniach zaznaczała, że już od czasów dzieciństwa interesuje się polityką. Polityczne zainteresowania Ursuli Männle z *CSU* rozbudziły się w domu rodzinnym, w którym katolicka wiara stawiała rodziców w opozycji do działań narodowosocjalistycznego reżimu³³. Natomiast Ingrid Fischbach jako przykład swojego zaangażowania wymienia działalność w szkolnym samorządzie³⁴. Choć pochodzi z terenów, w których dominującą rolę odgrywało *SPD*, Fischbach zdecydowała się na aktywność w *CDU*. We wspomnieniach podkreślała, że jej punkt widzenia został ukształtowany pod wpływem poglądów jej ojca, któremu bliska była m.in. katolicka nauka społeczna³⁵. Urodzona w 1936 r. Gertrud Dempwolf twierdziła, że już jej oboje dziadkowie byli aktywni politycznie. Zainteresowanie polityką przejawiała także jej matka, która cieszyła się z tego, że w 1949 r. Konrad Adenauer został kanclerzem RFN. W wywiadzie przeprowadzonym przez I. Hospes i U. vom Hofe Gertrud Dempwolf wspominała, że już jako dziecko była na bieżąco z wydarzeniami politycznymi, gdyż w jej domu słuchano wiadomości radiowych. Później jej polityczne zainteresowania osłabły, ale powróciły po tym, jak poznała przyszłego męża³⁶.

Ursula von der Leyen przyszła na świat w Brukseli, gdzie jej ojciec, Ernst Albrecht, pracował w aparacie urzędniczym Wspólnot Europejskich. Na początku lat 70. XX w., kiedy E. Albrecht zdobył mandat dla *CDU* w wyborach do Parlamentu Dolnej Saksonii, rodzina przeniosła się do Niemiec. W kolejnych latach jego kariera się rozwijała. W trakcie pobytu w Brukseli przyszła minister obrony w rządzie Angeli Merkel uczęszczała do Szkoły Europejskiej, gdzie poznawała języki obce. Ponadto ojciec rozbudził w niej i jej braciach zainteresowanie polityką³⁷. Wśród rodzin czołowych polityczek z partii *CDU* i *CSU* możemy wskazać wiele osób zaangażowanych społecznie i politycznie. Koncentrując się na analizie życiorysów, należy również uwzględnić rodziców Moniki Grütters. Matka była terapeutką rodzinną, ojciec lekarzem, a wyróżniało ich szczególne zaangażowanie społeczne. Monika Grütters przypisuje, że ma „polityczne geny po ojcu”, który był bardzo mocno zainteresowany polityką – m.in. każdego dnia dyskutował z córką o tym, co przeczytał w gazecie, kształtując *de facto* jej polityczne poglądy³⁸.

³³ Ch. Louis, *Ursula Männle/CSU Landtagsabgeordnete*, w: A. Schwarzer, *Damenwahl. Vom Kampf um das Frauenwahlrecht bis zur ersten Kanzlerin*, Köln 2009, s. 91.

³⁴ I. Fischbach, *Persönlich*, <http://ingrid-fischbach.de/persoendlich/index.php>, (dostęp: 19.12.2017).

³⁵ I. Fischbach, *Vieles erreicht, noch lange nicht am Ziel*, w: B. Neuss, H. Neubert (red.), *op. cit.*, s. 563.

³⁶ G. Dempwolf, *Es war eine gute Zeit*, rozmowę przeprowadzili U. Hospes, I. vom Hofe, w: B. Neuss, H. Neubert (red.), *op. cit.*, s. 183.

³⁷ Ch. Bach, *Ursula von der Leyen (geb. Albrecht)*, <http://www.kas.de/wf/de/37.8225>, (dostęp: 29.12.2017).

³⁸ M. Grütters, *Das politische Gen habe ich von ihm*, 25.02.2017, „Focus“, <http://bit.ly/2qkGzIy>, (dostęp: 27.12.2017).

Julia Klöckner, którą wskazuje się jako potencjalną następczynią Angeli Merkel, wspominała, że w jej rodzinie nikt nie należał do partii politycznych. Mimo to jej pradziadek był burmistrzem, a tematy dotyczące życia społeczno-politycznego były w rodzinnym domu czymś oczywistym. Rodzice prowadzili rodzinne przedsiębiorstwo – byli właścicielami winnicy, dlatego często wspólnie z dziećmi rozmawiali na tematy dotyczące rolnictwa, podatków czy innych tematów związanych z wpływem decyzji politycznych na ich przedsiębiorstwo, a tym samym życie codzienne. Działalność rolnicza, a także aktywność we wspólnotach religijnych sprawiły, że ideowo bliska Klöckner była partia CDU³⁹. Z kolei firmę średniej wielkości prowadzili rodzice Sabine Weiss, która uważa, że dzięki temu już od czasów dzieciństwa mogła obserwować, jak podejmowane przez rządzących decyzje polityczne (m.in. wysokość podatków) wpływają na praktyczne funkcjonowanie przedsiębiorstwa jej rodziców. Zainteresowanie polityką wynikało w jej przypadku z chęci ulepszenia pewnych obszarów życia. Sabinę Weiss, podobnie jak Julię Klöckner, do CDU przyciągnęły chrześcijańskie wartości przywołane już w nazwie partii⁴⁰. Kolejną osobą, która uważa własnych rodziców za wzór do naśladowania w życiu zawodowym jest Daniela Ludwig, której rodzice stworzyli średniej wielkości firmę, dysponując małym kapitałem⁴¹.

Elisabeth Winkelmeier-Becker wspominała, że członkowie jej rodziny byli wyborcami CDU. Najpierw ojciec, później matka byli nawet członkami tej partii⁴². Hildegard Müller dla odmiany twierdziła, że nie pochodzi z politycznie zaangażowanej rodziny. Jak podkreśliła, chociaż jej rodzice głosowali w wyborach, polityka nie była tematem codziennych rozmów. Jest rzeczą interesującą, że do politycznej aktywności zainspirował ją nauczyciel fizyki, a przyjaciółka pokazała jej młodzieżowe organizacje partyjne. Ostatecznie Hildegard Müller zdecydowała się dołączyć do *Junge Union (JU)* – największej politycznej organizacji młodzieżowej w Europie. Co ciekawe, w 1998 r. jako pierwsza kobieta w historii została wybrana na przewodniczącą JU⁴³.

WYCHOWANIE W DUCHU EWANGELICKIM W NRD

Chociaż współcześnie prowadzi się dyskusje, ile chrześcijaństwa (czyli „C”) jest w CDU i CSU, bez wątpienia oba ugrupowania spajają wartości chrześcijańskie. Dlatego też analizując socjalizację pierwotną w rodzinach członkiń partii chadeckich nie sposób pominąć znaczenia religii w ich życiu. Zastanawiające jest to, jak

³⁹ J. Klöckner, *Zukunft statt Vergangenheit*, rozmowa H. J. Küsters, U. Hospes, w: B. Neuss, H. Neubert (red.), *op. cit.*, s. 681.

⁴⁰ S. Weiss, *Persönlich*, <http://www.sabine-weiss.de>, (dostęp: 29.12.2017).

⁴¹ D. Ludwig, *Zu Gast im Woman's Business Talk: Sieben Fragen an Daniela Ludwig*, MdB, rozm. przepr. S. W. Müller, <http://bit.ly/2CCMIpo>, (dostęp: 31.12.2017).

⁴² E. Winkelmeier-Becker, *Nicht das Licht unter den Scheffel stellen*, rozm. przepr. H. J. Küsters, I. vom Hofe, w: B. Neuss, H. Neubert (red.), *op. cit.*, Köln 2014, s. 623.

⁴³ H. Müller, *Man ist nicht nur verantwortlich für das, was man tut, sondern auch für das, was man nicht tut*, rozm. przepr. U. Hospes, I. vom Hofe, w: B. Neuss, H. Neubert (red.), *op. cit.*, s. 663; H. W. Heitzer, *Junge Union Deutschlands (JU)*, <http://www.kas.de/wf/de/71.8689>, (dostęp: 30.12.2017).

w okresie dzieciństwa wyodrębnionej grupy kobiet kształtowały się relacje między religią a polityką zarówno w Republice Weimarskiej, jak i w Trzeciej Rzeszy, a następnie po II wojnie światowej w obu państwach niemieckich – RFN i NRD oraz bezpośrednio po ponownym zjednoczeniu. Szczególnie interesująca jest rola, jaką odegrały Kościoły w drodze do zjednoczenia Niemiec. Jednocześnie wiele kontrowersji, także dzisiaj, wzbudza kolaboracja niektórych duchownych ewangelickich i świeckich pracowników kościelnych ze *Stasi*. Tematykę tę obszernie przedstawił Janusz Ruskowski, z którego monografii wyłania się wielowymiarowy obraz Kościoła ewangelickiego w Niemczech Wschodnich. Poszerzone spojrzenie na relacje dotyczące roli religii ułatwia analizę jej otoczenia, w którym dorastały członkinie CDU i CSU⁴⁴. Relacje te rzutowały bowiem na codzienne życie rodzin wychowujących dzieci w duchu chrześcijańskim, a tym samym na kształtowanie się poglądów późniejszych polityczek.

Chociaż życiorys Angeli Merkel został poddany wielostronnej analizie zarówno przez historyków, jak i politologów, w kontekście podjętego tu tematu należy przyrzeć się pochodzeniu i wczesnemu dzieciństwu obecnej kanclerz Niemiec. W Polsce dużą uwagę przykuwają jej polskie korzenie – dziadek Merkel nazywał się Ludwig Kazmierczak i pochodził z Poznania. W latach 30. XX w., już mieszkając w Berlinie, zmienił nazwisko na Kasner⁴⁵. Matka kanclerz, Herlind, była nauczycielką łaciny i języka angielskiego, która nie mogła podjąć pracy w NRD, a ojciec Horst Kasner, był pastorem zaangażowanym m.in. w kształcenie ewangelickich wikarych⁴⁶. H. Kasner miał władczy charakter, który potocznie moglibyśmy nazwać trudnym. Był osobą dominującą, która wpłynęła na ukształtowanie osobowości córki. Chociaż nie udowodniono mu współpracy ze służbą bezpieczeństwa wschodnich Niemiec, cieszył się nietypowymi przywilejami (np. mógł wyjeżdżać na Zachód) i był zwolennikiem budowania wolnego Kościoła w socjalistycznym państwie⁴⁷. Z drugiej strony utrzymywał kontakty z rodziną w RFN (do czasu budowy muru berlińskiego rodzina się odwiedzała), oglądał zachodnią telewizję i posiadał duży zbiór zachodnich książek, niedostępnych tak łatwo w NRD.

Rodzice, protestancki etos, czy specyfika życia na plebanii bez wątplenia wpłynęły na ukształtowanie osobowości Angeli Merkel, co przejawia się m.in. w jej surowości, pracowitości, bezkompromisowym dążeniu do celu i zainteresowaniu polityką. Arkadiusz Stempin w biografii A. Merkel szczegółowo opisuje, czym wyróżnia

⁴⁴ Najstarsza spośród badanych kobiet, Roswitha Verhülsdonk, urodziła się w 1927 r., a najmłodsza Nadine Schön w 1983 r. Warto przyrzeć się szczególnie relacjom pomiędzy polityką a religią w latach 1927-1995. Szerzej na temat relacji państwo-kościół: m.in. E. Neubert, *Kościół i opozycja w NRD*, Raporty Fundacji Konrada Adenauera, 18/2011, http://www.kas.de/wf/doc/kas_21828-1522-8-30.pdf?110204164926, (dostęp: 29.04.2018); J. Ruskowski, *Kościół ewangelicki w NRD. Geneza i rozwój aktywności opozycyjnej w latach 1971-1989*, Poznań 1995.

⁴⁵ H. J. Küsters, *Angela Merkel (geb. Kasner)*, <http://www.kas.de/wf/de/37.8250>, (dostęp: 06.05.2018).

⁴⁶ A. Stempin, *op. cit.*, s. 18.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 21.

się wychowanie w *Pfarrhausie* – na protestanckiej plebanii, nie tylko na przykładzie kanclerz RFN, ale w szerszym kontekście przykładów innych znanych dzieci pastarów⁴⁸. Kasnerowie przykładali dużą wagę do wszechstronnego wykształcenia oraz logicznego rozumowania, a ich dom był pełen książek, co również odcisnęło się na życiorysie kanclerz Niemiec, która w późniejszych latach uzyskała doktorat z chemii fizycznej. Jak już wspomniano, H. Kasner miał trudny, władczy charakter i stawiał swoim dzieciom bardzo wysokie wymagania. Pokłosem tych wymagań było – zdaniem Stempina – wstąpienie przez Merkel do Młodych Pionierów (*Junge Pioniere*) i Wolnej Młodzieży Niemieckiej (*Freie Deutsche Jugend, FDJ*), aby zaspokoić chęć poczucia przynależności do grupy rówieśniczej, a także otrzymywać te same profity, co szkolni koledzy należący do młodzieżówek⁴⁹. Warto dodać, że po zjednoczeniu zarówno Angela, jak i jej matka, wyłamały się spod wpływu Horsta Kasnera i wstąpiły do zachodnioniemieckich partii: A. Merkel do *CDU*, natomiast Herlind początkowo do *CDU*, a następnie do *SPD*⁵⁰.

Pochodząca z NRD Johanna Wanka, córka asystentki aptecznej i rolnika, późniejsza minister edukacji i badań naukowych w rządzie Angeli Merkel, w dzieciństwie otrzymała od matki zakaz wstępowania do Młodych Pionierów. J. Wanka twierdzi, że decyzja matki ukształtowała ją politycznie. Chociaż nie dołączyła do organizacji, dzięki dobrym ocenom i komunikatywności, nie została *outsiderką*⁵¹. Później wstąpiła do Wolnej Młodzieży Niemieckiej, co umożliwiło przystąpienie do matury⁵². Z kolei dla Katheriny Reiche, także wychowanej w NRD, duże znaczenie w poszukiwaniu swojej politycznej ścieżki miała przynależność do kościelnej grupy młodzieżowej oraz zjednoczenie Niemiec. Polityczka jest wdzięczna rodzicom za to, że zachęcili ją do uczęszczania na lekcje religii i przystąpienia do konfirmacji⁵³. Zjednoczenie Niemiec było inspiracją do zainteresowania się polityką także dla Kristiny Schröder, która w roku upadku muru berlińskiego miała 12 lat⁵⁴.

Należy podkreślić, że wielu rodziców zarówno w zachodnich, jak i wschodnich Niemczech starało się ułatwiać karierę swoim córkom. W kontekście wychowania w NRD należy wspomnieć również o Sabine Bergmann-Pohl (z domu Schulz), urodzonej w Eisenach (w Turyngii), gdzie jej rodzina trafiła w czasie II wojny światowej po opuszczeniu Berlina w obawie przed atakami bombowymi. Po kilkunastu latach, w 1957 r., rodzina Schulzów przeniosła się z powrotem do Berlina, dlatego kolejnym

⁴⁸ *Ibidem*, s. 24-33.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 27; A. Stempin wspomina, że brak przynależności do pionierów skutkowało m.in. tym, iż młoda Angela Merkel nie otrzymywała nagród dla najlepszych uczniów, które przysługiwały nie tylko za dobre oceny, ale też zrzeszenie w socjalistycznej młodzieżówce. Zob. *Ibidem*, s. 37-38.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 25-26.

⁵¹ J. Wanka, *Nicht mehr versprechen, als man mit gutem Gewissen einhalten kann*, rozm. przepr. H. J. Küsters, w: B. Neuss, H. Neubert (red.), *op. cit.*, s. 497.

⁵² M. Riedel, *Johanna Wanka (geb. Müller)*, <http://www.kas.de/wf/de/37.8380>, (dostęp: 28.12.2017).

⁵³ K. Reiche, *Man muss seinen Weg finden*, rozm. przepr. U. Hospes, I. vom Hofe, w: B. Neuss, H. Neubert (red.), *op. cit.*, s. 693.

⁵⁴ K. Schröder, *Entweder man macht Politik, oder sie wird mit einem gemacht*, rozm. przepr. H. J. Küsters, I. vom Hofe, w: B. Neuss, H. Neubert (red.), *op. cit.*, Köln 2014, s.703.

ważnym elementem w życiu tej polityczki była budowa muru berlińskiego, który oddzielił członków jej rodziny i w późniejszym czasie spowodował wiele dylematów w życiu dorosłej już Sabine Bergmann-Pohl⁵⁵. Podobny element odnajdujemy w życiorysie Angeli Merkel, której część rodziny została na zachodzie – w Hamburgu. S. Bergmann-Pohl – córka chirurga, po uzyskanej w 1964 r. maturze chciała podjąć studia medyczne, jednak początek jej kariery utrudniły na limity przyjęć na studia (60% miejsc przewidziane było dla studentów pochodzących z rodzin robotniczych i chłopskich), w związku z tym późniejsza polityczka nie dostała się na studia. Wówczas ważną rolę odegrał ojciec, który ułatwił córce rozpoczęcie praktyk w instytucie medycyny sądowej Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie, dzięki czemu po dwóch latach od matury (w 1966 r.) rozpoczęła studia medyczne.

OCZEKIWANIA RODZINY

Warto wspomnieć także o oczekiwaniach rodzin w stosunku do opisywanych tu czołowych żeńskich postaci w *CDU/CSU*. Ilse Aigner z *CSU* pochodzi z rodziny prowadzącej firmę instalacyjną. W młodości wyróżniała się spośród swoich trzech starszych siostr zainteresowaniem matematyką i fizyką, dlatego była jedyną kandydatką do przejścia rodzinnego przedsiębiorstwa. W związku z tym kształciła się w zawodzie technika telekomunikacji i pracowała w firmie ojca. Podobnie jak Ingrid Fischbach, początkowe polityczne zaangażowanie Ilse Aigner wyrażało się w działalności szkolnego samorządu, a także przynależności do *Junge Union*. Jej ojciec był radnym gminnym w Feldkirchen/Westerham a I. Aigner podążyła dokładnie jego śladami – w 1990 r. również została radną⁵⁶.

W rozważaniach o oczekiwaniach rodziny należy uwzględnić również historię Irmgard Karwatzki, której ojciec – robotnik portowy, zabronił uczęszczania do gimnazjum. Przyszła sekretarz stanu po ukończeniu szkoły ludowej rozpoczęła naukę zawodu pomocnicy biurowej w firmie *Klöckner*, chociaż była świadoma, że nie jest to zawód, który będzie wykonywać w przyszłości. Duży wpływ na dalszy kształt kariery I. Karwatzki miało wolontariackie zaangażowanie w działalność organizacji religijnych⁵⁷.

Wydarzenia wczesnego dzieciństwa w znaczny sposób ukształtowały niektóre przywódczynie. Znamienny jest przypadek Marlene Mortler i jej brata bliźniaka,

⁵⁵ Dylematy te dotyczyły m.in. możliwości przeniesienia się z NRD do RFN, czy rozpoczęcia publicznej działalności w NRD. W 1990 r. S. Bergmann-Pohl pełniła funkcję przewodniczącej Izby Ludowej (*Volkshammer*) NRD, a następnie w latach 1990-1991 minister federalnej do spraw specjalnych. Szerzej na ten temat: O. Salten, *Sabine Bergmann-Pohl (geb. Schulz)*, <http://www.kas.de/wf/de/37.8030>, (dostęp: 30.04.2018).

⁵⁶ Ch. Louis, *Allein unter Männern*, 01.05.2009, emma.de, <http://bit.ly/2AnMcpf>, (dostęp: 29.12.2017); Vitzthum T., *Glücklich zurück bei Mutter auf dem Land*, 10.08.2014, welt.de, <http://bit.ly/2EQeJaq>, (dostęp: 29.12.2017).

⁵⁷ D. Lindsay, *Irmgard Karwatzki*, <http://www.kas.de/wf/de/37.8190>, (dostęp: 31.12.2017).

kórtzy w dzieciństwie zapadli na chorobę Heinego-Medina. Polityczce CSU udało się przezwyciężyć chorobę, jednakże brat doznał niepełnosprawności ruchowej. M. Mortler twierdzi, że doświadczenie dzieciństwa ukształtowało w niej chęć przezwyciężania trudności. Mortler jest też kolejną osobą, która wspomina, że tematy społeczno-polityczne były obecne w życiu jej rodziny, a jej ojciec był zaangażowany politycznie na poziomie lokalnym⁵⁸.

TŁO MIGRACYJNE

W ostatnich latach zarówno badacze, jak i przeciętni obywatele interesują się szczególnie politykami o pochodzeniu imigranckim. Wśród czołowych polityczek CDU/CSU są również osoby, które mają korzenie poza granicami Niemiec. Pierwszą, o której warto wspomnieć, jest urodzona w 1964 r. Gitta Connemann. Jej matka była Holenderką, ojciec zaś Niemcem, który w czasach II wojny światowej należał do *Hitlerjugend*. Z relacji polityczki wynika, że pod koniec wojny jej ojciec miał 12 lat i odnosił się krytycznie do dokonań nazistów. Po wojnie zaangażował się społecznie w tworzenie oddziału *Landjugend* we Wschodniej Fryzji w celu przezwyciężenia społecznych i moralnych skutków II wojny. W ten sposób nawiązywał kontakty z członkami *Landjugend* w Holandii, dzięki czemu poznał swoją przyszłą żonę. Matka po przeprowadzce do Niemiec i utracie holenderskiego obywatelstwa, z biegiem lat wdrożyła się w życie w Niemczech, działając aktywnie na rzecz lokalnej społeczności – była założycielką lokalnego stowarzyszenia kobiet oraz angażowała się w życie miejscowej parafii⁵⁹.

Kolejną osobą z tłem migracyjnym na szczycie CDU jest córka Niemki i Irańczyka Michaela Noll, określającą siebie samą mianem *politische Quereinsteigerin*⁶⁰. Jej ojciec Mostafa Tadjadod był senatorem i ministrem gospodarki w rządzie Mohammada Rezy Pahlawiego. Po rewolucji irańskiej został skazany na karę śmierci, dlatego pod koniec lat 70. XX w. emigrował do Niemiec. Co ciekawe, Michaela Noll, która wychowała się w domu dziadków w Nadrenii, twierdzi, że ukształtowała ją katolicka wiara babci, dlatego też bliska jej była partia CDU. Zaskakujący może być fakt, iż potrzebę zaangażowania się w życie polityczne poczuła w wieku 30 lat, kiedy jej syn nie otrzymał miejsca w przedszkolu⁶¹.

⁵⁸ M. Mortler M., *Über mich – Ein Portrait*, <https://marlenemortler.de/portrait>, (dostęp: 31.12.2017).

⁵⁹ G. Connemann, *Wir Kinder haben mit unseren Eltern gelitten*, rozm. przeprow. K. Strobel, w: K. Strobel, *Familie auf Europäisch: Liebe und Alltag zwischen den Kulturen*, Göttingen 2017, s. 169-170.

⁶⁰ *Politische Quereinsteigerin* to osoba, która podąża ścieżką kariery w dziedzinie niezwiązanej z wykształceniem; M. Noll, *Mein Weg in die Politik*, <http://www.michaela-noll.de/content/pers%C3%B6nlich1>, (dostęp: 28.12.2017).

⁶¹ *Ibidem*; J. Rübél, *Verdiente Pionierin: Michaela Noll*, „Das Parlament“, nr 49, 2010, <http://bit.ly/2CE8bOJ>, (dostęp: 29.12.2017); *Hoffnungsträger vor, Nervensägen zurück*, <http://bit.ly/2Cpkri5>, (dostęp: 27.12.2017).

Przywódczynią z tłem migracyjnym w życiorysie jest także Maria Michalk – przedstawicielka mniejszości serbskiej. W jej ukształtowaniu dużą rolę odegrała rodzina – od wczesnych lat dzieciństwa będący rolnikami rodzice nakładali na nią wiele obowiązków. Oprócz powinności szkolnych i uczęszczania na lekcje muzyki, M. Michalk musiała pomagać rodzicom w gospodarstwie, a z wiekiem otrzymywała nowe rodzinne obowiązki⁶². Podobnie jak w wielu innych omawianych życiorysach, duże znaczenie w jej formacji odgrywała wiara – w tym wypadku katolicka. Pomimo wychowania w NRD, Michalk nie należała do pionierów, nie świętowała też tzw. *Jugendweihe*, czyli świeckiego odpowiednika konfirmacji, która w NRD była przymusowym obrzędem mającym wyprzeć religię⁶³.

ZAKOŃCZENIE

Z analizy zebranego materiału wynika istotne znaczenie warunków, w jakich czołowe polityczki przyszły na świat. Podkreślają to zarówno kobiety urodzone przed, w trakcie, jak i bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej. Wiele wydarzeń z dzieciństwa rzutowało na charakter i działalność przywódczyń w dorosłym życiu. Polityczki zostały ukształtowane nie tylko poprzez wydarzenia pozytywne, ale także przykre doświadczenia, np. konsekwencje choroby, na którą zapadła w dzieciństwie Marlene Mortler. Dla ukształtowania poglądów i przekonań przyszłych czołowych polityczek w większości przypadków szczególne znaczenie miało wychowanie w duchu chrześcijańskim – przywiązanie do idei katolickiej nauki społecznej lub protestanckiego etosu, co widoczne jest m.in. w życiorysach córek pastorów: Angeli Merkel czy Birgit Schreiber-Jastram.

Różnice w sposobie oddziaływania rodziny jako czynnika socjalizacji politycznej zaobserwowano w zależności od dekady, w której ten proces miał miejsce i generacji kobiet, których dotyczył. Nie dostrzeżono szczególnych różnic pomiędzy pierwotną socjalizacją polityczną wśród członkiń *CDU* a *CSU*. Rozbieżności dotyczyły głównie roli religii w życiu rodziny i wynikających z tego zobowiązań w codziennych działaniach katolików i ewangelików. Wychowanie nie było oderwane od rzeczywistości, w związku z czym istotną rolę odgrywał kontekst społeczno-polityczny (m.in. II wojna światowa czy relacje pomiędzy państwem a religiami). Jest oczywiste, że w innych warunkach przebiegała np. socjalizacja bawarskiej polityczki Gerdy Hasselfeldt, katoliczki, córki rzeźnika i późniejszego burmistrza, a inaczej pochodzącej z NRD Johanny Wanki, córki asystentki aptecznej i rolnika, chociaż obie przyszły na świat na początku lat 50. XX w.

⁶² F. Russi, *Maria Michalk*, http://www.hoyerswerda-lese.de/index.php?article_id=393, (dostęp: 27.12.2017).

⁶³ E. Neubert, *op. cit.*; *Maria Michalk will sich weiterhin für die sorbische Minderheit einsetzen* <https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2017/kw23-wege-michalk/509846>, (dostęp: 05.05.2018).

Biorąc pod uwagę specyfikę procesu socjalizacji, trudno jest jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, czy rodzina miała determinujący wpływ na wybór ścieżki kariery wyodrębnionej grupy kobiet. Wychowanie w duchu chrześcijańskich wartości w wielu przypadkach sprawiło, że polityczki zainteresowały się światopoglądem głoszonym przez chadeków. Jak widać w przytoczonych przykładach, pochodzenie z politycznie zaangażowanej rodziny nie jest receptą na osiągnięcie najwyższych stanowisk, jednakże może rozbudzić zainteresowania polityką, poczucie odpowiedzialności za siebie i innych oraz chęć publicznej działalności na różnych szczeblach w celu dokonania zmian. Z drugiej strony, w rodzinach pasywnych politycznie zrozumienie przez dzieci spraw publicznych i ich szerokiego kontekstu z pewnością byłoby słabsze. Z takich rodzin rekrutowałaby się znacznie mniejsza liczba polityczek niż spośród rodzin, których działalność publiczna (na różnych płaszczyznach) była powszechna.

Badania i podjęte w artykule rozważania nie wyczerpują całokształtu problematyki dotyczącej wpływu rodziny na kariery polityczne czołowych przedstawicielek niemieckiej chadecji, a są jedynie wstępem do dalszej analizy. Pogłębione badania ścieżek karier przywódczyń politycznych w Niemczech autorka kontynuuje w ramach przygotowywanej rozprawy doktorskiej, poruszającej wątki zmarginalizowane lub pominięte w niniejszym artykule ze względu na jego charakter⁶⁴. Zbadanie procesu prymarnego, czyli dróg prowadzących członkinie CDU i CSU do czołowych stanowisk w systemie politycznym RFN, pozwoli na szersze poznanie miejsca kobiet w elitach politycznych Niemiec. W celu wyodrębnienia całościowego modelu kariery politycznej w RFN warto przeanalizować także to, czym zajmują się czołowe polityczki po ustąpieniu z ważnych stanowisk. Do takich refleksji zachęcają przykłady życiorysów m.in. Katheriny Reiche i Hildegard Müller, które podjęły działalność lobbingową. Otwarte pozostaje również pytanie, czy jeden element w życiorysie (w tym przypadku pochodzenie i wychowanie) może całkowicie zdeterminować karierę polityczną, a także czy tego rodzaju karierę można w całości zaplanować i mieć kontrolę nad jej przebiegiem, skoro wiele zależy od innych zmiennych, takich jak czynniki indywidualne (m.in. pochodzenie, wykształcenie, przynależność do organizacji pozarządowych, role społeczne), ale także instytucjonalne – m.in. jakość demokracji, mechanizmy rekrutacji elit partyjnych, bariery i ułatwienia do rynku wyborczego, a także bardzo szeroko, kultura polityczna funkcjonująca w danym kraju.

⁶⁴ W sferze socjalizacji pierwotnej podjęty zostanie wątek zaangażowania członków najbliższej rodziny (rodziców, rodzeństwa czy dziadków) w działalność organizacji kościelnych. W przypadku osób pochodzących z NRD wymaga uwzględnienia udział członków rodziny w kościelnych ruchach opozycyjnych, a także analiza kolejnych etapów życia wybranych postaci.

Tabela
Wskaz czolowych dzialaczy politycznych CDU/CSU

Generacja	Imię i nazwisko	Data urodzenia	Miejsce urodzenia	Partia polityczna	Deklarowane wyznanie	Najważniejsza funkcja na poziomie federalnym (1990-2017)
I	Roswitha Verhülsdonk	1927	Oberspary	CDU	katolicka	Parlamentarna sekretarz stanu (Federalne Ministerstwo ds. rodziny i seniorów)
	Gertrud Dempwolf	1936	Mönchengladbach	CDU	katolicka	Parlamentarna sekretarz stanu (Federalne Ministerstwo ds. rodziny, seniorów, kobiet i młodzieży)
	Rita Süßmuth	1937	Wuppertal	CDU	katolicka	Przewodnicząca <i>Bundestagu</i>
	Bärbel Sofmann	1939	Neuruppin	CDU	ewangelicka	Przewodnicząca grupy roboczej (ds. kobiet)
	Ingrid Roitzsch (zm. 2011)	1940	Monachium	CDU	ewangelicka	Parlamentarna sekretarz stanu (Federalne Ministerstwo Obrony)
	Irmgard Karwatzki (zm. 2007)	1940	Duisburg	CDU	katolicka	Sekretarz stanu (Federalne Ministerstwo Finansów)
	Renate Hellwig	1940	Beuthen	CDU	ewangelicka	Członkini zarządu CDU
	Christa Thoben	1941	Dortmund	CDU	katolicka	Sekretarz stanu (Federalne ministerstwo ds. planowania przestrzennego, budownictwa i urbanistyki)
	Hannelore Rönsch	1942	Wiesbaden	CDU	ewangelicka	Minister federalna (Federalne Ministerstwo ds. rodziny i seniorów)
	Erika Steinbach	1943	Rahmel	CDU	ewangelicka	Przewodnicząca grupy roboczej ds. praw człowieka i pomocy humanitarnej frakcji CDU/CSU, członkini zarządu partii CDU
	Ilse Falk	1943	Bevensen	CDU	ewangelicka	Wiceprzewodnicząca frakcji CDU/CSU
	Michaela Geiger (zm. 1998)	1943	Oberammergau	CSU	ewangelicka	Wiceprzewodnicząca <i>Bundestagu</i>
	Ursula Männle	1944	Ludwigshafen am Rhein	CSU	katolicka	Przewodnicząca specjalnej komisji ds. ochrony nienarodzonego życia

II	Birgit Schnieber-Iastram	1946	Hamburg	CDU	ewangeliczka	Parlamentarna sekretarz frakcji CDU/CSU w <i>Bundestagu</i>
	Brigitte Baumeister	1946	Stuttgart	CDU	ewangeliczka	Parlamentarna sekretarz frakcji CDU/CSU w <i>Bundestagu</i>
	Sabine Bergmann-Pohl	1946	Eisenach (Turyngia)	CDU	ewangeliczka	Parlamentarna sekretarz stanu (Federalne Ministerstwo Zdrowia)
	Elke Wülfing	1947	Herford	CDU	ewangeliczka	Parlamentarna sekretarz Stanu (Federalne Ministerstwo ds. kształcenia, nauki i badań naukowych)
	Maria Eichhorn	1948	Piesenkofen	CSU	katoliczka	Członkini zarządu frakcji CDU/CSU
	Maria Michalk	1949	Merka	CDU	katoliczka	Wiceprzewodnicząca frakcji CDU/CSU w <i>Bundestagu</i>
	Gerda Hasselfeldt	1950	Straubing	CSU	katoliczka	Wiceprzewodnicząca <i>Bundestagu</i>
	Maria Böhmer	1950	Moguncja	CDU	katoliczka	Wiceprzewodnicząca frakcji CDU/CSU w <i>Bundestagu</i>
	Johanna Wanka	1951	Rosenfeld	CDU	ewangeliczka	Minister federalna (Federalne Ministerstwo ds. kształcenia i badań naukowych)
	Marie-Luise Dött	1953	Nordhorn	CDU	katoliczka	Przewodnicząca grupy roboczej frakcji CDU/CSU ds. środowiska, ochrony przyrody, budowy i bezpieczeństwa reaktorów
III	Angela Merkel	1954	Hamburg	CDU	ewangeliczka	Kancelerz RFN
	Dagmar Wöhrl	1954	Norymberga	CSU	ewangeliczka	Członkini prezydium CSU
	Annette Schavan	1955	Jüchen	CDU	katoliczka	Minister federalna (Federalne Ministerstwo ds. kształcenia i badań naukowych)

Marlene Mortler	1955	Lauf an der Pegnitz	CSU	ewangeliczka	Przewodnicząca komisji ds. turystyki
Ingrid Fischbach	1957	Wanne-Eickel	CDU	katoliczka	Parlamentarna sekretarz stanu (Federalne Ministerstwo Zdrowia)
Sabine Weiss	1958	Duisbur. – Hamborn	CDU	ewangeliczka	Wiceprzewodnicząca frakcji CDU/CSU
Ursula von der Leyen	1958	Bruksela	CDU	ewangeliczka	Minister federalna (Federalne Ministerstwo Obrony)
Michaela Noll	1959	Düsseldorf	CDU	katoliczka	Wiceprzewodnicząca <i>Bundestagu</i>
Cornelia Yzer	1961	Lüdenscheid	CDU	ewangeliczka	Parlamentarna sekretarz stanu (Federalne Ministerstwo ds. kobiet i młodzieży)
Elisabeth Winkelmeier-Becker	1962	Troisdorf	CDU	katoliczka	Wiceprzewodnicząca frakcji CDU/CSU
Heike Brehmer	1962	Staufurt	CDU	katoliczka	Przewodnicząca komisji ds. turystyki
Karin Maag	1962	Stuttgart	CDU	ewangeliczka	Przewodnicząca grupy roboczej ds. kobiet
Monika Grütters	1962	Münster	CDU	katoliczka	Członkini Prezydium CDU
Maria Flachsbarth	1963	Lünen	CDU	katoliczka	Parlamentarna sekretarz stanu (Ministerstwo ds. żywności i rolnictwa)
Patricia Lips	1963	Mailand	CDU	katoliczka	Przewodnicząca komisji (Komisja Kształcenia i Nauki)
Anjje Tillmann	1964	Düsseldorf	CDU	katoliczka	Rzeczniczka prasowa frakcji CDU/CSU ds. polityki finansowej
Gitta Connemann	1964	Leer	CDU	ewangeliczka	Wiceprzewodnicząca frakcji CDU/CSU
Ilse Aigner	1964	Feldkirchen-Westerham	CSU	katoliczka	Minister federalna (Federalne Ministerstwo ds. żywności, rolnictwa i ochrony konsumentów)
IV					

	Martina Krogmann	1964	Hanower	CDU	ewangeliczka	Parlamentarna sekretarz frakcji CDU/CSU w <i>Bundestagu</i>
	Ursula Heinen-Esser	1965	Kolonia	CDU	katoliczka	Parlamentarna sekretarz stanu (Federalne Ministerstwo ds. żywności, rolnictwa i ochrony konsumentów)
	Annette Widmann-Mauz	1966	Tybinga	CDU	katoliczka	Parlamentarna sekretarz stanu (Federalne Ministerstwo Zdrowia)
	Claudia Nolte	1966	Rostock	CDU	katoliczka	Minister federalna (Federalne Ministerstwo ds. rodziny, seniorów, kobiet i młodzieży)
	Hildegard Müller	1967	Rheine	CDU	katoliczka	Minister stanu przy kanclerz RFN
V	Anja Karliczek	1971	Ibbenbüren	CDU	katoliczka	Sekretarz parlamentarna frakcji CDU/CSU w <i>Bundestagu</i>
	Julia Klöckner	1972	Bad Kreuznach	CDU	katoliczka	Wiceprzewodnicząca CDU
	Katherina Reiche	1973	Luckenwalde	CDU	ewangeliczka	Parlamentarna sekretarz stanu (Federalne Ministerstwo ds. środowiska, ochrony przyrody i bezpieczeństwa jądrowego)
	Daniela Ludwig	1975	Monachium	CSU	katoliczka	Członkini zarządu CSU
	Kristina Schröder	1977	Wiesbaden	CDU	ewangeliczka	Minister federalna (Federalne Ministerstwo ds. rodziny, seniorów, kobiet i młodzieży)
	Dorothee Bär	1978	Bamberg	CSU	katoliczka	Sekretarz stanu (Federalne Ministerstwo Transportu)
VI	Nadine Schön	1983	Lebach	CDU	katoliczka	Wiceprzewodnicząca frakcji CDU/CSU

Źródło: Opracowanie własne.

Tekst powstał w ramach projektu „Przywództwo polityczne kobiet w partiach CDU/CSU w Niemczech – ścieżki kariery, które doprowadziły kobiety do istotnych stanowisk publicznych na poziomie federalnym (1990-2017)” pod kierunkiem Marleny Piotrowskiej.

Mgr Marlena Piotrowska, doktorantka nauk o polityce na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego; Instytut Politologii (marlena.piotrowska@uwr.edu.pl)

Słowa kluczowe: kobiety, socjalizacja polityczna, Niemcy, CDU/CSU, przywództwo polityczne

Keywords: women, political socialization, Germany, CDU/CSU, political leadership

ABSTRACT

The CDU and CSU parties play a unique role in the political system of Germany, and more and more women from Christian democratic parties perform key political functions in the country. This phenomenon is an inducement to reflect upon the paths of career that lead women to the highest political positions. The main aim of the article is an attempt to answer the question on the influence of the family on the political career of the female leaders from the CDU and CSU parties. The group of persons studied included 53 female party members who in the years 1990-2017 performed leading functions in the two parties, political factions, the Bundestag and the federal government. In the course of the study the following sources, among others, were analyzed: interviews with the leading women politicians, the contents of their memoirs and websites as well as press publications about selected persons.